

צדקה לעובדים זרים

אלעד בוגוש שיעור ד'

מבוא

כיום יש במדינת ישראל עובדים זרים רבים שעוזרים לאנשים בכל מיני מצבים, כגון קשישים ובעלי מוגבלויות שזקוקים לטיפול צמוד, לעובדי בניין וחקלאים במקומות נידחים כשאין מספיק ידיים עובדות. בשנת 2017 היו כ-88 אלף עובדים זרים חוקיים בישראל. העובדים הזרים עולים לכותרות מדי פעם, אבל לא הרבה בהקשר הלכתי. מאמר זה בא לברר האם אפשר להפריש כספים לעובדים זרים מכספי עמותות או חברות ציבוריות (כגון מתנ"סים), לצדקה או לצורך פעילויות אחרות.

המאמר ידון בנקודות הבאות:

- א. מה הוא מעמדם של העובדים הזרים?
- ב. האם הנתינה נחשבת כ"לא תחנם"?
- ג. האם מותר למדינה או לעמותות צדקה לתמוך ולעזור לעובדים זרים?

מעמד

מדברי הרב אבינר (נשאל בטלפון) משתמע שמעמדם הוא כמעין גר תושב (גוי שגר בארץ ישראל וקיבל על עצמו שבע מצוות בני נח), כמעמד **שהרב קוק** נותן לערבים במדינה (שו"ת משפט כהן ס"ג):

דישמעאלים אינם כעובדי עבודה זרה לענין מתנות חנם... יש לומר דכולי עלמא מודים שאינו כי אם כגר תושב.

לא תחנם

הגמרא במסכת עבודה זרה (כ' ע"א) כותבת:

מאי לא תחנם?... דהכי אמר רחמנא: לא תתן להם מתנת של חנם.

אנו למדים ש"לא תחנם" משתמע כאיסור לתת לגוים מתנות חנם, ונראה שלהפריש מכספי ציבור לטובתם של עובדים זרים (מעבר לשכר שהם כבר מקבלים מהמעסיק), זה מתנות חנם!

לפי הרא"ש (ע"ז דף א) נראה שאיסור לא תחנם שייך רק במי שאינו מכירו:

במה דברים אמורים בעובד כוכבים שאינו מכירו או שהיה עובר ממקום למקום.
אבל אם היה אוהבו או שכינו מותר, שאין אלא כמוכרו לו.

והפלפולא חריפתא (על הרא"ש ס"ק ד) מדייק:

כמוכרו לו - כלומר שאינו מתנת חנם אלא כמוכר לו דמי, שהרי על ידי שהוא
אוהבו או שכינו הוא שאומר כן ומקבל גם ממנו הנאה מה.

משמע שאם אתה מכיר את הגוי מותר לך לתת לו מתנת חנם מהסיבה שזה לא נחשב
כמתנה, אלא כמכירה כיוון שאתה עתיד להרוויח מזה.

וכך גם נראה **מהשולחן ערוך** (יורה דעה קנא, יא):

אסור ליתן מתנת חנם לעובד כוכבים שאינו מכירו.

והט"ז (שם ס"ק ח) כותב:

שאינו מכירו. דגם זה נכלל בלא תחנם לא תתן להם מתנות חנם אבל אם מכירו
לא הוה עלייהו שם מתנה אלא כמכירה שהרי ישלם גמולו או כבר שילם לו.

הרמב"ם בהלכות עבודה זרה (פ"י ה"ד), בניגוד לרוב הפוסקים האחרים, מחמיר בנושא
זה ומתיר לתת מתנות חנם רק לגר תושב:

ואסור ליתן להם מתנת חנם אבל נותן הוא לגר תושב שנאמר לגר אשר בשעריך
תתננה ואכלה או מכור לנכרי במכירה ולא בנתינה.

מכל המקורות הנ"ל אנו למדים שמותר לתת לגוי מתנות חנם - לפי הט"ז אם יצא לו
תועלת מזה, והרא"ש כבר דייק מהרמב"ם שכנראה שמתנת חנם לגוי שאתה מכיר נראית
כמכירה כיוון שאתה עתיד לקבל גמול ולכן מותר.

בנוגע לעובדים זרים, לפי מה שראינו להלן על מעמדם, פשוט שמותר לתת להם מתנות
חנם, כי הרי בשו"ת משפט כהן לגבי מעמד של מעין גר תושב (כמו שראינו לעיל) מובא
שמתנות חנם מותרות לגמרי, ואפילו אם יש חשש שהם עובדי עבודה זרה, בכל מקרה הם
קרובים כנראה לאנשים, וגם כנראה שהפרשת הכסף בשבילם תועיל ליהודי על ידי זה שהם
ישרתו אותו יותר טוב, וזה ימשוך עוד עובדים זרים להגיע לארץ.

עניי עירך

במסכת בבא מציעא (ע"א ע"א) שנינו:

עניי עירך ועניי עיר אחרת - עניי עירך קודמין.

כלומר מצווה לפרנס קודם עניים שקרובים אליך, וסביר להניח שחלק מהאנשים לא יגדירו את העובדים הזרים כקרובים אליהם, ואפילו לא כחלק מהעיר שלהם! לפי זה, ישנה בעיה עם חלוקת כסף לעובדים הזרים, במיוחד כשרוב העמותות בנויות על צדקה.

אמנם, במקום אחר (גיטין ס"א ע"א) הגמרא אומרת:

תנו רבנן: מפרנסים עניי נכרים עם עניי ישראל, ומבקרין חולי נכרים עם חולי ישראל, וקוברין מתי נכרים עם מתי ישראל, מפני דרכי שלום.

מכאן אנחנו רואים, שאם יש עניי ישראל ועניי גוי בעיר - מפרנסים את שניהם יחד, גם אם אתה לא מחשיב את הגוי כמישהו מעירך. ניתן לומר שהיחסים הטובים השוררים בינינו לבין העובדים הזרים ומדינותיהן נחשבים בהחלט כדרכי שלום.

הרמב"ם (הלכות עבודה זרה פ"י ה"ה, הלכות מתנות עניים פ"ז ה"ז) מעתיק את דברי הברייתא ופוסק זאת להלכה. לעומתו **הטור** (יורה דעה קנא, כ) משנה קצת ומשמיט את המילים "עם עניי ישראל":

וכן מותר לפרנס ענייהם ולבקר חוליהם ולקבור מתייהם ולהספידן ולנחם אבליהם משום דרכי שלום.

הב"ח (שם ס"ק יא) מסביר שבימינו כבר נהגו שאפשר לפרנס עניי גוים ללא עניי ישראל. השולחן ערוך מעתיק את הטור, ונראה שכבר יש היתר לפרנס עניי גוים ללא עניי ישראל.

נראה שהבעיה של עניי עירך לא שייכת לעניינינו - אכן עניי עירך קודמים, אבל צריך לפרנס גם את העניים הנכרים. לכן נראה שלא תהיה בעיה לפרנס את העובדים הזרים. בנוסף, ניתן להחשיב את העובדים הזרים כחלק מהעיר ולהכניס אותם גם לקטגוריית 'עניי עירך'.

האם נחשב כצדקה?

בנוגע לשאלה האם צדקה שניתנת לגויים נחשבת כצדקה, החישוקי חמד (הרב יצחק זילברשטיין, על הגמרא בגיטין ס"א ע"א) עונה:

מו"ח מרן הגר"ש אלישיב שליט"א חקר בתקנה זו, האם עכו"ם יחשב כיהודי לענין זה, ומתקיימת המצוה גם בו, או דאמנם אינו כיהודי, ולא מתקיימת בו המצוה... ואולי מאחר ויש כאן חשש איבה נמצא שהנותן לנכרי צדקה הרי הוא כאילו נתן לישראלים, כי מנע מהם איבה, ואולי לא צריך לזה אלא דמאחר וחז"ל קבעו שהוא צורך גדול, הרי זו צדקה גם מדאורייתא.

נראה מתשובת הרב אלישיב שצדקה זו נחשבת צדקה דאורייתא, וכן אפשר לדייק מהשו"ע שמשמיט את המילים 'עם עניי ישראל', שהמצווה חלה לכתחילה גם על גוים.

מכל הנ"ל, אנחנו למדים שאין שום בעיה לתת צדקה לעובדים הזרים, וכן להפריש להם כסף מעמותות המתפרנסות מצדקה וחברות ציבוריות.

שינוי ייעוד של צדקה

ראינו לעיל שהכסף המועבר לעובדים הזרים מועבר הרבה פעמים דרך עמותות. לפעמים, התורמים לעמותות אלו אינם מודעים לעניין, ואולי אפילו אינם רוצים שהכסף שהם תורמים יועבר לעובדים זרים. לפיכך יש לבדוק האם מותר לשנות את הייעוד של תרומתם. במסכת בבא בתרא (ח' ע"ב) נאמר:

ורשאים בני העיר לעשות קופה תמחוי ותמחוי קופה, ולשנותה לכל מה שירצו.

והתוספות (שם, ד"ה 'ולשנותה לכל מה שירצו') כתבו:

נראה לר"ת דיכולים לשנותו אף לדבר הרשות אף על גב דאמרינן בערכין בפ"ק האי מאן דנדב שרגא לבי כנשתא אסור לשנותה לדבר הרשות ואמר נמי התם האומר פרוטה זו לצדקה עד שלא באה ליד הגבאי מותר לשנותה משבאה ליד הגבאי אסור לשנותה לדבר הרשות הכא שבני העיר משנים אותה שאני לפיכך מותר לשנותה אפילו לדבר הרשות ואפילו באה ליד הגבאי וכן היה ר"ת נוהג לתת מעות הקופה לשומרי העיר לפי שעל דעת בני העיר נותנים אותם.

נראה שלדעת רבינו תם מותר לשנות ייעוד של צדקה בין אם הצדקה אצל הציבור ובין אם הצדקה אצל הגבאים.

מקורו בגמרא במסכת ערכין (וי"ב):

תנו רבנן: ישראל שהתנדב מנורה או נר לבית הכנסת - אסור לשנותה. סבר רבי חייא בר אבא למימר: לא שנא לדבר הרשות ולא שנא לדבר מצוה; אמר ליה רב אמר, הכי אמר רבי יוחנן: לא שנו אלא לדבר הרשות, אבל לדבר מצוה מותר לשנותה, מדאמר ר' אסי אמר ר' יוחנן: עובד כוכבים שהתנדב מנורה או נר לבית הכנסת, עד שלא נשתקע שם בעליה - אסור לשנותה, משנשתקע שם בעליה - מותר לשנותה, למאי? אילימא לדבר הרשות, מאי איריא עובד כוכבים? אפילו ישראל נמי! אלא לדבר מצוה, וטעמא דעובד כוכבים הוא דפעי, אבל ישראל דלא פעי שפיר דמי. שעזרק טייעא אינדב שרגא לבי כנישתא דרב יהודה, שנייה רחבא ואיקפד רבא. איכא דאמרי: שנייה רבא ואיקפיד רחבא. ואיכא דאמרי: שנייה חזני דפומבדיתא, ואיקפד רחבא ואיקפד רבה. מאן דשנייה, סבר: דלא שכיח; ומאן דאיקפד, סבר: זמנין דמקרי ואתי.

הגמרא דנה האם מותר להחליף מנורה שנתרמה על ידי יהודי לבית כנסת לדבר מצווה. הגמרא לומדת שמותר לשנות לצורך מצווה, כל עוד לא יפריע לתורם ששינו את תרומתו.

יש עוד שיטה בנוגע לשינוי ייעוד של צדקה, והיא שיטת הר"י מיגאש (על בבא בתרא, ח' ע"ב). לדעתו, מותר לשנות אך ורק לצורך עניים וכל מה שלא לצורך עניים הוא גזל. הוא מוכיח זאת משלושה מקורות:

1. מהברייתא שלנו.
2. ממשנה בשקלים - מותר (שארית) עניים לעניים.
3. מהמשך הגמרא המספרת על אביי שעשה כיסים נפרדים לעניי עיר ועניי עולם.

לגבי הגמרא בערכין הוא מתרץ שזה נועד לבית הכנסת, שזה בכלל ייעוד בני העיר, ולכן הם שינו את זה למשהו אחר של בני העיר, אבל למשהו שונה לגמרי אסור לשנות ייעוד.

הרא"ש פוסק כר"ת. הוא מסביר שגם מה שבא לידי גבאי מותר לשנותו - רק לדבר מצווה. אבל לציבור מותר לשנות לדבר רשות. הוא שולל את דברי הר"י מיגאש ממסכת שקלים בטענה שאלו דברים שנאספו במיוחד לשבויים/לעניים ספציפיים, ולכן אי אפשר לשנות את הייעוד שלהם.

הרב יעקב אריאל מסכם את המחלוקת היטב (שו"ת באהלה של תורה, חלק ה סימן עה):

השאלה שבה נחלקו ר"ת והר"י מיגאש היא: מה מעמדם של הפרנסים? האם ידם כידו של השבוי והעני [על פי בבא קמא ל"ו ע"ב], או שידם כיד התורמים? אם

תפקידם הוא כשל גבאי צדקה שידם כיד העניים הכסף ודאי אינו שלהם, והם אינם רשאים להוציאו ולהשתמש בו לשום צורך אחר, ואף המותר שגבו שייך להם. אך אם הם עומדים במקומם של התורמים, הרי הם רשאים לעשות במותר כפי הבנתם...

דעת ר"ת היא שהפרנס אינו כגבאי וידו אינה כיד העני. וכיוון שהעניים לא זכו עדיין בכסף שבקופה, הפרנסים רשאים לשנותם על פי צרכי אנשי העיר אפילו לדבר הרשות. ורק כשהכסף הגיע ליד הגבאי הוא נתפס בקדושת צדקה והעניים זוכים בו, ופשוט שהוא אינו יכול לשנותו לדבר הרשות.

הר"י מיגאש סובר שמיד עם איסוף הכסף הוא נתפס בקדושת הצדקה, ואם כן פרנסי הציבור ידם כיד העניים, ואין יכולת בידם לשנותו לדבר הרשות.

הגר"מ פיינשטיין גם מתייחס לסוגיה (שו"ת אגרות משה, יורה דעה חלק א סימן קמח), בנוגע לשאלה לגבי אגודת איסוף צדקה, האם מותר להם לשנות ייעוד של כסף לייעוד אחר ולאחר מכן לאסוף שוב כסף לייעוד הראשוני, הדחוף פחות. ושם הוא אומר שהרא"ש סובר שמותר לשנות ייעוד ולגבות מחדש בגלל שזה לשם מצווה ולדבר מצווה מותר לשנות.

מהדברים הנ"ל נראה שאין בעיה לשנות ייעוד של צדקה לדבר מצווה אפילו אם הוא ביד הגבאים. ולעניין לסוגייתנו, עמותה או כל מקום שמתפרנס מכספי ציבור, יש לו על מי לסמוך לשנות ייעוד של צדקה כרצונו.

סיכום

שאלנו האם מותר להפריש מעמותות וחברות ציבוריות לטובת עובדים זרים, וראינו שלוש בעיות אפשריות לנושא: מעמד העובדים זרים, "לא תחנם", והאם מגיע להם צדקה - שינוי ייעוד, עניי עירך.

לגבי נושא המעמד, ראינו שהרב אבינר, בעקבות הרב קוק, הקנה להם מעמד של מעין גר תושב.

לגבי "לא תחנם", הבעיה נפתרה על ידי כך שהם מביאים לנו תועלת ולכן מותר לתת להם, בנוסף לדעה שאם מכירים את הגוי אין שום בעיה של לא תחנם.

לגבי עניי עירך ראינו שמותר לפרנס גם עניי גוים, במיוחד אם הם בעירך, שאז חל גם עליהם מעמד של 'עניי עירך', ויש דעה שאפילו יש מצווה בנתינת צדקה לגוים.

בנוסף, ראינו שלדבר מצווה מותר לגבאים לשנות ייעוד של צדקה, ולציבור בכלל מותר לשנות אפילו לדבר הרשות.

לפי כל המקורות שהובאו עד כה, נראה שאין בעיה הלכתית עם הפרשת כספים לטובת עובדים זרים בזמן הזה.¹

עם זאת, יש לציין כי המטרה המרכזית של עמותות וחברות ציבוריות היא קידום עם ישראל, ולכן חייבים לוודא שהפרשת הכספים האלה באמת תתרום לעם ישראל, אם זה על ידי העלאת הרצון של עובדים זרים לבא לארץ, או על ידי העלאת המוטיבציה של העובדים הזרים שכבר כאן. וראוי לסיים בדבריו של הרב קוק באורות הקודש (חלק ג, עמוד שטו):

עמל האדם ראוי להיות בכשרון מעשה להרבות טוב בעולם, בין אדם לחברו, ולכל היקום אשר על פני האדמה.

¹ הערת העורך: במאמר שלוש הנחות יסוד המעוררות לדיון: 1. המאמר מניח שדין העובדים הזרים כגר תושב על פי דברי הרב קוק. הרב קוק אומר זאת כסניף לקולא בהיתר המכירה לישמעאלי ולא כהגדרה. כמו כן חלק מהעובדים הזרים הם נוצרים או עובדי עבודה זרה ממש. 2. יש טענה שעלינו לעודד הגעת עובדים זרים לארץ. יתכן וזה המצב כעת, אך ברור שלאורך זמן זה יוצר בעיות של התבוללות והגירה, ורצוי לקדם פתרונות אחרים שאליהם כדאי להפנות את המשאבים, כגון העלאת שכר ושיפור תנאים במקצועות שהם עובדים על מנת שיהודים יוכלו וירצו לעבוד בחלק מהתחומים. 3. בענין שינוי יעודי צדקה, יש לדון האם דינו של ממונה נותר כבימי חז"ל? היום יש תקצוב מוגדר לכל ענין והגדרות חוקיות ומעקב של צוותי ביקורת שנועדו למנוע אפשרויות כאלה.